
Anmeldelser

---

terhed". Livet kan nu leves andre steder end på dødens rand uden af den grund at være usselt kedsommeligt og ulideligt let. Dog må dette ikke misforstås: Thomsen går ingenlunde ærinder for den institutionaliserede omsorg med dens ofte umenneskelige hægen ved liv og sundhed for enhver pris. Kynisk medlidenhed, som den praktiseres i velfærdsstaten, er tværtimod en restringeret fæcon at forholde sig til uundgåelig lidelse ifølge bogens indledende essay.

Spørgsmålet er så, hvor tæt livsduelighed skal associeres med absolut profanering, eller om det er nødvendigt at indføre en subtil skelnen mellem endelighedsbesindelse og det mere radikalt klingende endeliggørelse. Er dét frisatte nu, denne proces kaster cogito ud i, nok til at holde sammen på en person? Ligger der ikke en trussel om selvopløsning gemt under øjeblikskategoriens inertiløshed? Eller omvendt: er det rigtigt, som det bliver hævdet, at éngangsgagtigheden i det herreløse tidsrum "forlener (det moderne menneskes) fakticitet med en ultimativ uopslidelig betydning"? Strengt taget kunne man vel lige så godt hævde det modsatte uden at forfalde til gentagelsesmetafysik af den grund. Endelighed forstået som provisorium må være til at leve med, men er ikke til at handle på. Dertil er det objektives for-gængelighed alt for uransagelig en kategori - for katteagtig.

André Danielsen

Omkring Wittgenstein

Jens Glebe-Møller og Peter K. Westergaard:
Ludwig Wittgenstein, 112 sider, 125 kr.
Forlaget Anis, 1993.

*

Ingen filosofi så lidt som noget andet kulturelt artefakt, bestemmer selv sin virknings- og tolkningshistorie. Stor filosofi såvel som stor kunst lever videre i traditionen, der gang på gang revitaliserer den under forskellig perspektivering.

Således også Wittgensteins tænkning. I adskillige år var Wittgenstein først og fremmest et anliggende for den logiske positivisme og så senere for den analytiske sprogfilosofi. Det har de seneste årtier ændret sig markant. Ikke bare er interessen for Wittgensteins tænkning blevet tematisk bredere, men tillige er interessen blevet synlig i vidt forskellige tænketraditioner. I det hele taget har den filosofiske tænkning de seneste år oplevet en markant afvikling af lejr-tænkning og ghettoisering. Murene er også her krakeleret, vel ikke så dramatisk som i den politiske verden, men alligevel åbenbart. Det betyder selvsagt ikke, at alle traditioner er borte, derimod at den nidkære vogtning over grænsedragninger får dæmpet sin selvfølgelighed.

Jens Glebe-Møller og Peter K. Westergaards lille bog *Ludwig Wittgenstein* indskriver sig i dette nybrud. Interessen er ikke traditionspleje eller meningsvogtning, men samler sig om disse fire punkter: 1) at lave en introduktion til Wittgensteins tænkning;

Anmeldelser

---

2) at demonstrere, at en tolkning af Wittgenstein, som betoner de religionsfilosofiske og teologiske aspekter, både har resonansbund i dybdelag i Wittgensteins univers og tillige rummer aktuell interesse for religionsfilosofiske og teologiske studier; 3) at vise, at Wittgensteins tænkning har rødder i en klassisk versterlandsk tradition og endelig 4) at denne tænkning peger frem mod en såkaldt post-moderne måde at tænke på.

I og for sig et ret så ambitiøst projekt i så lille en bog. At projektet stort set faktisk lykkes må tilskrives et par forhold. De ene er, at ingen af punkterne 2, 3 eller 4 er nye. I ikke ringe grad kan forfatterne læne sig op ad allerede eksisterende synspunkter. Fordelen herved er, at de kan undgå såvel polemik som større legitimation eller begrundelse. Det andet er, at forfatterne tydeligt er på hjemmebane. Deres kendskab til Wittgenstein er så omfattende, at man tydeligt fornemmer, at deres fremstilling får sin afslappede stil i kraft af overskud. Ikke alt, de ved om det wittgensteinske univers, skal med. Men det, der er kommet med, er til gengæld gennemtænkt. Fremstillingen er ikke fintmasket systematisk, men læseren er ikke et øjeblik i tvivl om, at forfatterne øser af en tilegnelse af Wittgensteins tænkning, som sagtens kunne udsætte sig for en systematisk prøve.

At bogen er spændende at gå i lag med, kommer - ud over, at den er velskrevet - nepot af, at den er mere ambitiøs end blot at ville introducere, men samtidig er den tilbageholdende over for programmatik eller verdensfrelse-synspunkter. Der er - heldigvis - ingen skinger aktualiseringsstrang.

Selvsagt kan de fire interesser ikke tilgodeses i lige omfang.

Hovedvægten er lagt på det introducerende og på fremdragelsen af de religionsfilosofiske og teologiske aspekter. I og for sig et godt valg når der nu skal introduceres, og introduktionen skal have retning. Påvisningen af Wittgensteins rødder i den vesterlandsk tradition er yderst sporadisk og uden større pointe. Få vil i dag kunne være uenige, og mange vil savne ikke så lidt. Det forekommer mig også at være lige flot nok, når det på s. 10 om Wittgenstein hævdes: "Nok regnes han for en af den moderne filosofis fædre. Men med den anglosaksiske analytiske sprogfilosofi har han i virkeligheden meget lidt til fælles". Den analytiske filosofis traditionsbårne og -bærende optagethed af Wittgenstein er imidlertid en kendsgerning - og nu hvor lejr-tænkning ser ud til at svinde bort, bør man ikke genindføre en smålig kamp om retten til en eller anden testamentarisk arv. Omkring Wittgensteins tæknings affinitet til en såkaldt post-moderne tænkemåde siges der ganske vist mere end omkring traditionsforholdet, men heller ikke her synes de store landvindinger at tone frem. Dertil er talen om det post-moderne alt for upræcis, vag og homogeniserende. Nok er der forbehold over for at spænde Wittgenstein for den post-moderne tæknings vogn (s. 103), men da der overhovedet ikke gås ind på relationen modernisme-postmodernisme i æstetikken og herunder Wittgensteins underlige forhold til modernismen som fænomen, kommer der ikke så meget ud af sagen. O.k., det, der siges, er næppe forkert, men ejheller særligt

---

Anmeldelser

---

en tolkning, der mener at kunne afdække et "naturalistisk" moment (s. 40 og s. 45) som base for Wittgensteins sprogspliv-formsidé. Dette "naturalistiske" moment udgøres af "en tanke om en fællesmenneskelig handlemåde", der "indbefatter antagelsen af, at der er visse arts-karakteristiske instinktive reaktions- og handlemåder, som er den baggrund, hvorpå menneskets sproglige aktiviteter og livsformer udfolder sig på" (s. 40). En sådan tolkning er ikke helt ny, men ejheller helt modsigelsesfri. Rigtigt er det jo, at Wittgenstein flere steder (som der også henvises til) faktisk markerer en sådan antropologisk bund, men tolkningen kan sagtens modsiges af andre citatsteder. Og alt vil afhænge af, hvilken status man tillægger disse antropologiske steder. Her kan tolkningen gå fra det bastante til det vage. I dette kapitel er der ingen afgørelse herom hos Glebe-Møller og Westergaard. Men senere drager de en konsekvens, der - forekommer det mig - trækker nok så meget på en bastant tolkningsvariant.

I det tredje kapitel tematiseres nu mere direkte spørgsmålet om værdier (etiske, æstetiske og religiøse) og deres forhold til og i sproget og verden. Det vises, at der er markant forskel på tematiseringen hos den unge og den sene Wittgenstein. Hvor det værdimæssige hos den unge Wittgenstein placeres på kanten af verden og sproget, så integreres det hos den sene i Wittgenstein i verden og sprogsplivene, da værdierne ses som havende en antropologisk bund i primitive reaktionsformer. En tolkning, der gør bastant brug af "det naturalistiske" moment. Og en tolkning, som jeg finder problema-

tisk. Dog må det samtidig siges, at Glebe-Møllers og Westergaards refleksioner i dette kapitel har styrke hinsides den problematiske tolkningsvinkel. Styrken viser sig især ved, at sagen ikke gøres alt for let eller alt for simpelt homogeniserbar. Således undermineres ret så entydige konklusioner de facto af tekststeder, der drages frem. En af disse konklusioner lyder: "Kort formuleret kan vi sige, at Wittgenstein i sine mange refleksioner over etik i overvejende grad forfægtter en form for ETISK SUBJEKTIVISME, hvor begrebet "lykke" er kriteriet på, om viljen er god eller ond" (s. 63, fremhævelse af G og W). En, forekommer det mig, underlig konklusion. Senere lyder det - op imod relativismen: "Vi er af den opfattelse, at Wittgensteins behandling i LECTURES ON RELIGIOUS BELIEF fra 1938 er at betragte som eksemplarisk for senfilosofiens stillingtagen og vil således afvise de læsningsbestræbelser, der søger at hævde, at Wittgenstein argumenterer for en ekstrem relativisme - også kendt under navnet inkommensurabilitets-tesen - som indebærer en form for oversættelighed og derfor manglende forståelse kulturer, livsformer og endog sprogspliv imellem" (s. 75, fremh. af G og W). Kapitlet har sin uafviselige styrke snarere ved at fremdrage momenter af den komplekse værdiproblematik end ved, at der leveres en overbevisende tolkning. At tolkningen ikke forekommer mig overbevisende kommer bl.a. af, at den munder ud i ovenstående statement, men også af, at formbegrebet overbelastes for voldsomt. Herunder hører også, at Glebe-Møller og Westergaard uden videre går ud fra, at det

---

Anmeldelser

---

etiske, det æstetiske og det religiøse er "erfaringsformer".

"Teologi som grammatik" hedder det fjerde kapitel. Titlen spiller på en kryptisk sætning fra "Undersøgelserne". Glebe-Møller og Westergaard går i kapitlet ind på en række aspekter af Wittgensteins opfattelse af det religiøse sprogspils særegenhed. I en i øvrigt ret rapsodisk fremstilling markeres bl.a. Kierkegaardinspirationen samt Wittgensteins afvisning af at underkaste de religiøse sprogspil en fundamental evolutionskarakter. Der går også ind på problemerne som rejser sig, dersom man på den ene side går ud fra, at religiøse sprogspil har deres bund i naturalistiske momenter, men på den anden side rummer åbenbaringsreligiøse bestemmelser. Endelig reflekteres der over forholdet mellem religiøse ord og billeder (forestillinger, der er ordløse). En pointe - i forlængelse af Wittgenstein - er, at religiøse sprogspil ingenlunde er forbeholdt ordene. Forfatterne demonstrerer på en gang Wittgensteins relevans for teologien, men afstår med fin dømmekraft fra at udkaste en særegen wittgensteinsk teologi.

"Den umulige opgave" er overskriften over det femte kapitel. Hermed skal ikke angives, at bogens projekt har været en umulig opgave, men derimod alluderes en vanskelighed, som Wittgensteins filosofi selv påpegede, nemlig den, at når der ikke findes privilegerede ståsteder i verden og i sprogspillene, så er sandheden noget, der kun kan findes ufuldkomment. Det er en indstilling, der forbinder Wittgensteins udogmatiske tænkning med træk i samti-

dens såkaldte post-moderne tanke. Men dog ikke mere end, at der argumenteres for, at Wittgensteins position ikke går an som base for den udprægede relativisme. Mange af de synspunkter, der helt overordnet fremlægges om Wittgenstein og en post-moderne tanke i dette sidste kapitel, kan selv sagt anfægtes; hvad forfatterne uden tvivl ved - at de er kommet med gør ikke bogen mindre interessant.

Bogen afsluttes med en kommentar til publiseringshistorien for de wittgensteinske arbejder plus en liste over Wittgensteintekster samt en noget vilkårlig litteraturliste over kommentarlitteratur.

Her undrer det mig, at man ikke har fundet det lejligheden værd at nævne Benny Grey Schusters artikel "Hvis kristendommen er sandheden, er al filosofi derom falsk" fra *Sprog, moral og livsform - Ludwig Wittgensteins filosofi*, Philosophia 1986. Et arbejde, der lige som forfatternes projekt, går ud på at fremdrage og reflektere over just religiøsitetens roller i Wittgensteins tænkning.

Ludwig Wittgenstein er en informativ og spændende lille sag, som hermed skal hilses velkommen.

Hans-Jørgen Schanz